پوهـــــندوی مستعلی (نیازي)
د ښوونې او روزنې پوهنځی استاد

د لغمان د نامه ريښه يی سپړنه

لنډيز :

د لغمان نوم د تاريخ په اوږدو کې په مختلفو بڼو ثبت شوي او د نړی لويو فاتيحو لکه سکندر مقدونی ، گوډتيمور ، بابر او نور له دي سيمي څخه تير او هند ته رسيدلې دي . دغه نوم په تاريخی کتابونو کې د لمپاکا ، لمباتا ، لمقان او نور بڼو ثبت دي . په نوموړي مقاله کې کوښښ شوي چې د لغمان نوم ريښه په هر اړخيزه ډول وڅيړل شي ..

سريزه :

د لغمان ولايت نوم د تاريخ په مختلفو دورو کې په مختلفو نومونو ياد شوي او د تاريخ په کتابونو کې د دې نوم د ترکيبي کلمو په اړه هم ځانگړي نظريات ليکل شوي دي .

د سکندر مقدوني له يرغل څخه را په دي خوا د مختلفو حدودو لرونکې و . چې کله نا کله د کابل او په را وروستو کې د مشرقي ولايتونو په ډله کې د ننگرهار د نايب الحومکۍ يو اداري و چې وروسته بيا جلا ولايت شو . دا ولايت د هيواد د نورو ولايتونو په څير لرغونی تاريخ لري . او د گندهارا د نورو اداري واحدونو لکه کونړونه ، اسمار ، ننگرهار ، پيښور ، ټاکئيلا ، لمباکا څخه يو اداري واحد و . په تاريخ کې لمپاکا په لوله ياد شويدی او په دوو لويو درو الينگار او اليشنگ مشتمل دي . چې تگري (تيرگړي) مندروړ او چهارباغ يې له مهمو قريو څخه شميرل کيږي . (۴ مخ ۲۹)

د لغمان د نوم ريښه :

د لغمان ولايت په جغرافيايې حدودو کې له پخوا زمانې تر اوس مهال پوري زيات بدلون منځ ته راغلي دی . د لغمان ولايت د ننگرهار شمال ته پروت دی چې په کولتوری لحاظ او د طبيعی پيدا وارو له امله ننگرهار ته ورته دی . هيوان تسنگ دغه ولايت په خپلو يادښتونو کې د لمغان ، لقمان او لمپاکا په نومونو ثبت کړی دي . بطليموس لغمان د

لمپاکا په نوم یاد کړی دی . نوموړی ولایت کله په کابل او کله هم په ننگرهار (مشرقي ولایتونو) پوري مربوط و .

د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال لغمان د مشرقي لوي ولایت چې مرکز یې جلال اباد و کې شامل او لومړي درجه حکومت (حاکمي) در لوده . په دې حکومت کې د الینگار ، الیشنگ ، قرغیو ، مندراوړ او عزیز خان کڅ سیمې شاملې وې . قرغه یې ، مندروړ ، عزیز خان کڅ ، الینگار او الیشنگ یې لومړۍ درجه علاقه دارۍ (اداري واحدونه) او مرکزي سیمي د لغمان د حاکم له خوا نیغ په نیغه اداره کیدلې ، د لغمان مرکزي سیمی لکه قرغه یې ، عزیز خان کڅ ، مندراوړ ، الینگار او الیشنگ دري په کښې شاملې وې . په لومړیو وختونو کې نورستان د لغمان په حدود کې شامل نه و . خو وروسته د نورستان لویدیځې سیمې د لغمان په حدود کې شاملې شوې او د لغمان په حدود کې هم بدلون منځ ته راغی . یو وخت د لغمان په لوی حکومت کې قرغه یې ، لویدیځ نورستان ولسوالۍ د الیشنگ ، الینگار او عزیز خان کڅ علاقه دارۍ او مرکزي سیمې د لوی حکومت مربوط وې . (۲ مخونه : **۵۲ _ ۵۳**)

په **۱۳۴۳** ل کال د افغانستان د نوي اداري تشکیل په اساس د لغمان ولایت هم د لوی حکومت څخه ولایت ته لوړ شو او شرقي ، نائیب الحکومه حکومت په دري ولایتونو لغمان ، ننگرهار او کونړ باندي وویشل شو . په دغه وخت کې د لغمان د ولایت اداري واحدونه د الینگار ، الیشنگ ، نورستان ولسوالۍ د عزیز خان کڅ علاقه داري (د قرغیو د ولسوالي مربوط وه) او مرکزي سیمي د ولایت مرکز مربوط وې . په **۱۳۵۳** ل کال د عزیز خان کڅ علاقه داري له منیځه ولاړه په عوض یې د الیشنگ په ولسوالۍ کې د دولت شاه علاقه داري تائسیس شوه او په دې اخرو وختونو کې د نورستان ولایت تاسیس شو چې د نورستان ولسوالي د ټولو مربوطاتو سره د لغمان له ولایت څخه جلا او نورستان ولایت سره یو

ځاي شوې . د استاد رباني د واکمنۍ په وخت کې د دولت شاه علاقه داري ولسوالۍ ته لوړه شوه چې اوس لغمان د کابل ، کاپیسا ، پنجشیر ، کونړونو ، نورستان او ننګرهار په مینځ کې موقعیت لري . (۲ مخونه ۵۳_ ۵۴)

په ۱۹۲۷ زیږدیز کال د لغمان ولایت اداري مرکز د سرخکانو د پل پواسطه د کابل جلال آباد لوی لارې سره وصل شو . (۳ مخونه ۴ – ۲۴)

د نړۍ یو شمیر یرغلګرو لکه سکندر مقدوني (۳۵۲ - ۳۲۳) امیرتیمور ، ګورګاني (۷۳۷ _ ۸۰۷ هـ ق) بابر (۸۸۸ _ ۹۳۷) هـ ق د همدی لغمان له وادي څخه تیر او هند ته رسیدلي دي . (۲ مخ ۱۰)

د لغمان په اړه لومړی ځل په ۱۳۸۳ هـ ش کال د ډیوه وال له خوا د کابل په مجله کې یوه مقاله (لغمان وپیژنی) نشر شوه . نوموړي په خپله مقاله کې د لغمان ولایت د مختلفو نومونو لکه : لاماګان ، لام پاکا ، لام پو یادونه کړې ده . همدارنګه پوهاند صدیق الله رښتین (۱۲۹۷ _ ۱۲۸۷) هـ ش لیکلي دي . ((چې د لغمان کلمه په ډیرو کتابونو کې د لمقان په بڼه لیکل شوې خو پخوا یې دې سیمي ته د لمپاکا ویلي چې لمپه یا (لمبه) د روښانه او کا دظرف یا ځای معنی ور کوي چې لمپاکا هم د روښانه ځای معنی ور کوي . (۲ مخونه ۱۳ ، ۱۴)

هیوان تسنګ (۲۳۰) د لغمان سیمه د لان پو (Lian po) ابوریحان البیروني (۲۲۳ _ ۴۴۰ هـ ق) په خپلو اثارو ماللهند او قانون مسعودي کې د لنبکا یا لنبګا ، حدود لعالم (تالیف ۳۷۲ هـ ق) او تاریخ یمیني لمغان په بڼه لیکلي دي . خو په ځینو عربي لیکنو او معجم البلدان کې د لامغان په شکل راغلی دی . په دایارلسمې ا څوارلسمې پیړیو په لیکنو کې د لغمان نوم په تکرار سره د لقمان اولمقانات په بڼه لیکلی دی . خو د امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د لغمان ولایت اصلي بڼه (لغمان) ولیکل شو . خو په ځینو اثارو لکه دا خوند درویزه (۹۴۷ _ ۱۰۲۸ هـ ق) اثر تذکرة الابرارو لاشرار د خوشحال خټک او د هغه لمسی افضل خان خټک

په تاریخ مرصح کې د لغمان نوم په خپلې اصلي بڼه لیکلی دی . د لغمان په اړه ځینې لیکنې تقریباً (۴۰۰) څلور سوه کاله لرغونتوب لري . (۲ مخونه ۲۰ _ ۲۱)

د لغمان ولایت چې د لامکان ، لمگان ، لاپو ، لنباکا ، لامپاکا ، رام پاکا ، لمباکا ، لامغان ، لمغان ، لمقان ، لمقانات ، لمغانات او په نورو نومونو یاد شوي چې د لام اولاماکلمی په پشه ئي ژبه یې د کلي معنا ور کوي چې په لامپاکا کې لام د کلی او پاکا د هغه چا نوم دي چې دا کلی ورته منسوب دی . او لغمان ، لامکان او لامپاکا یې نوې بڼې دي . څکه د لام کلمه لکه په نور لام ، مهترلام ، او نگه لام ، لام ټک (لمتېک قلعه ټک او نورو سیمو په نومونو کې د لام کلمه د کلي په معنی استعمال شوي ده . او کله دغه لام د رام په بڼه هم لیکل شوي لکه گلارام کونټته رام او شمررام . (۵ مخونه : ۲۰۸ _ ۲۰۹) ښایې د دې نوم دومره لفظي بدلونونه د تاریخ لیکونکود لهجوي ژبنی اغیز له امله وي .

مقدونی سکندر د افغانستان د شمالي ولایتونو له نیولو وروسته دوهم ځل د هندوکش جنوب د پنجشیر د سیند په اوږدو کې له کاپیسا څخه د نجر او اوتگاوله لاري لمپاکا یعنی لغمان ته را ورسید . چې د مندروړ او چارباغ تر مینځ تر قرغیو ته نږدي یې د نیکا په نوم یو ښار ودان کړ او هغه په لمقان کې خپل پوځ په دوو برخو وویشه چې یوه برخه یې له لغمان څخه د ده په مشرۍ د کنړ له لاري د صوات او باجوړ په لور او د لنبکر دوهمه برخه یې د جنرال پرویکاس په مشرۍ د کابل او لغمان سیند جنوب اړخ ته خیبره پوري لاړل . په سیند (اباسین) یعنی اټک کې سره یو ځای شول همدارنگه د شله ټک د غره په لمن کې یو ډبر لیک په (۱۳۴۸) لمریز کال کې کشف شو . چې په هغه کې د ارامي لیکدود څخه دا جوتیږي چې دا ډبرلیک د اشوکا د واکمنۍ پر مهال کښل شوي دی . په دې ډبر

لیک کې د لمکان جتی (Lemekan Jati) * نوم لیکل شوی چې لمکان او لمغان د اوسني لغمان (په لفظي اغیزه سره) دي . (۱ مخونه : ۱۸۰ _ ۱۸۱)

گوډ تیمور د پنجشیر له لارې لغمان ته راغلی و . غوښتل یې چې بلورستان (نورستان) ته لاړ شي خو بریالي نشو او حو په الیشنګ کې یې د ناجل (نجیل قلعه) جوړه کړه . امیر حبیب الله خان هم الیشنګ ته د یو ډبرلیک د لیدنې له پاره راغلی وه چې عکس یې د (۱۹۱۷) زیږدیز کال د مارچ ۲۵ مه ۱۲۹۲ لمریز کال د وری (حمل) په پنځمه د سراج الاخبار په جریده کې چاپ شوی دی . (۱ مخونه : ۱۸۹ _ ۱۹۰)

د لغمان نوم په تاریخی لیکنو کې

۱ _۱۳۳۸ لمریز کال د کابل په مجله کې یوه مقاله لغمان وپیژني نشر شوي چې د لغمان د نوم په اړه مطالب یې نشر کړي دي .

۲ _ پوهاند صدیق الله ریشتین هم په یوه لیکنه کې د لغمان د نوم د ترکیب په اړه معلومات .

۳ _ جنرال کنګهم په خپل اثر (د هند جغرافیه) کې د لغمان د نوم د ریښې د تاریخي سوابقو په اړه علمي معلومات نشر کړیدي ، بطلیموس هم لغمان د لمباتا په نوم یاد کړی .

۴ (محمد پادشاه د التدارج په فرهنګ کې (۱۳۰۵) هـ ق کال تالیف شوي د لغمان د نوم د ترکیب په اړه معلومات نشر کړي دي .

۵ _ استاد حبیبی هم په خپل اثر (تاریخ خط) د لغمان نوم د لمکات جتی په نوم لیکل دی .ℜ

* جتي : په سنګریت ژبه کې د جتي کلمه د مرید ، مخلص او دیني مبلغ معنی ور کوي . ۲ مخ ۱۲

ℜ جتی ، مخلص ، مرید او مذهبی مبلغ معنی ور کوي .

۶ - چینی زایر او سیاح هیوان تسنگ په (۲۳۰) ز کال د اگست په میاشت کې د لغمان سیمه لیدلې او د اسیمه یې د لان پو (lan po) په نوم یاد کړې ده .
۷ـ ابو ریحان البیرونی په خپل څیړنیز اثر ماللهند کې دا سیمه د لنبکا په نوم یاده کړې ده .
۸ـ حدودالعالم ، تالیف (۳۷۲) هـ ق یمیني او عبدالکریم سمعانی دا نوم د لمغان په نوم ثبت کړی . (۲ مخونه : ۱۵ـ ۱۲)
۹ـ ښاغلی علامه عبدالشکور رشاد په خپل اثر د سیمو په تاریخي جغرافیه کې د لغمان د نوم او الینګار او الیشنګ درو په اړه پوره علمي معلومات نشر کړي دي .
۱۰ـ ښاغلي زلمی هیواد مل په خپل اثر (جغرافیای تاریخي لغمان) کې چې په ۱۳۸۳ هـ ش کال چاپ شوی د لغمان ولایت د نوم تاریخي سیر او تشکیلاتو په اړه پوره او علمي څیړنه کړیده .
۱۱ـ لوی تاریخ پوه میر غلام محمد غبار په خپل اثر (جغرافیه تاریخی افغانستان) کې د ګندهار په بحث کې د لغمان ولایت په اړه معلومات نشر کړي . تیګړي ، مندراوړ او چارباغ یې د ګندهارا له مهمو قریو څخه ګڼلي دي .
۱۲ـ ښاغلي رازقي نړیوال په خپل اثر دهیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې دوهم ټوک کې چې په ۱۳۸۵ لمریز کال چاپ شوي د لغمان وجه سیمه توضیح کړي ده .
۱۳ـ ښاغلی شهسوار ، سنګروال په خپل اثر ((افغانستان د تاریخي جغرافیه څرنګوالی) کې چې په ۱۳۸۳ لمریز کال چاپ شوی . نوموړي کوښښ کړي چې د لغمان ولایت په هر اړخیز ډول توضیح کړي . ده په دغه بحث کې د نورو یادښتونو تر څنګ د ښاغلي تاریخ پوه پوهاند محمد حسن کاکړ او سر محقق عبدالله بختاني یادونو ته هم اشاره کړې ده .

د لغمان د نوم د لرغونتوب په اړه نور تاريخي اثار هم شته خو د موضوع له اوږديدو څخه د مخنيوي په خاطر د ټول اثارو له يادوني څخه ډډه کوم .

پايله :

لغمان په پخوانيو اثارو کې لمقان ، لمگان ، لمپاکا او نورو نومونو باندي ياد شوی په تاريخي اثارو کې د افغانستان د (۳۴) ديرشو ولايتونو څخه يو ولايت دی چې د لغمان په شهرت کې د دې ولايت لرغوني تاريخ د دې سيمې د خلکو زيرکتيا تاثير لري لغمان د کاپيسا د ولايت جز وه چې د کاپيسا په مدنيت کې د لغمان ونډه با ارزښته وه په معاصر تاريخ کې د دې ولايت ادبی او فرهنگي اشخاص لکه استاد گل پاچا الفت ، سيد قاسم لغمانی چې د لومړي مشورطه غوښتونکو ډلی غړي و . او په ۱۳۱۲ کال بندي شو . نور شخصيتونه هم شته چې په شهرت کې ونډه لري . (۲ مخونه _ ۲۱۴ _ ۲۱۷)

لغمان ولايت د تاريخ په مختلفو مرحلو کې د افغانستان د نورو تاريخي سيمو ، په څير د هيواد د کلتور او فرهنگ په بډاينه کې ونډه اخيستي ده . او د دې سيمې اوسيدونکو د ښوونکو په توگه د هيواد په گوټ کې معارف او پوهني په خپريدو کې د پام وړ برخه اخيستي ده .

مناقشه :

کوم څيړنه چې د لغمان د نوم د ريښه يې سپړنی تر سرليک لاندي تر سره شوي په څيړنه کې هڅه شوي . د لغمان د نوم لهبه يې او تاريخی ستير په مختلفو امپراتورانو د واکمنۍ او له لغمان څخه د تيريدنی پر مهال مقدونی سکندر او نور د ابادی او محلی ښار گوټو د جوړولو او د دې ولايت اداري تشکيلات د پخوا او اوس سره پرتله شوي او ځکه لغمان يو وخت د کاپيسا او يو وخت د مشرقي ولايت په تړون د ننگرهار تر اداري لاندي او په دې وروستيو کې د ځانگړي ولايت تشکيل ور کړل شوي د

ياد ولايت خلكو پـه هيـواد كې د معـارف پـه پراختيـل او پرمختـګ ډيره ونډه اخيستي ده. څيړنې ونښوده چې د لغمان ولايت د تـاريخ پـه اوږدو كې د هيـواد پـه كلتـوري بداينـه او پرمختـګ پـوره ونـډه درلـوده د نـړي سـتر يرغلګر لكـه مقـدوني سـكندر ، چنګيـز خـان اوګـوډ تيمـور د دي سـيمي څخه تير شو او هند ته يې ځانونه رسولي دي.

Abstract:

I would like to write a bout of the old and historical province named laghman in Afghanistan .

The well know name laghman seems to be new , however , it is one of the old and historical name , further laghman has come through different stages according to its official administrations , laghman has developed as the other province , in dedd many changes observed in different administration , In fact it has mentioned in different names by different writers , authors and some other famous people within their articles and books so that is should be clear for all the readers that laghman has passed through many periods , finally the old and historical name laghman should be clearly mentioned in different books , articles history books and some other relevant issues a bout which all the reader should know , on the other hand the reader should be confident .

ماخذونه :

۱ ـ سـنګروال ، شـهئوار (۱۳۸۴) لمريـز كـال د افغانسـتان تـاريخي جغرافيه څرنګوالي ، الازهر خپرندويه موسسه .

۲ ـ رشـاد ، عبدالشـكور (۱۳۸۴) لمريـز كـال ، د سـيمو تـاريخي جغرافيه ميوند كلتوري ټولنه ، كندهار .

۳ ـ عـارض ، غـلام جيلانـي (۱۳۷۹) لمريـز كـال ، د افغانسـتان د ولايتونو جغرافيه ، ژباړه اورنګزيب ارشاد .

۴ـ غبار ، میر غلام محمد (۱۳۸۷) هـ ش جغرافیه تاریخي افغانستان ، مرکز نشراتی میوند سبا کتابخانه .
۵ ـ نړیوال رازقی (۱۳۸۲) لمریز کال ، د هیواد لرغونی ښارونه او تاریخ پاڼی ، دوهم ټوک ، میوند خپرندویه ټولنه .
۶ـ هیواد مل زلمی (۱۳۸۳) هـ ش جغرافیه تاریخی لغمان ، اداره کتابخانه های سیار اریک .